

EILĖRAŠČIO GROŽIS IR PRASMĖ

Kokia tauta – toks jos menas, tokia ir jos poezija. Lietuvių tautos likimas taip susiklostė, kad ji turėjo nuolat budėti ir grumtis dėl savo egzistencijos. Tai lėmė ir lietuvių poezijos pobūdį, jos raidos dinamiką. Poetui tauta buvo ir liko aukščiausioji vertybė, giliausias įkvėpimo šaltinis, pagrindinis kūrybos orientyras. Gyventi, džiaugtis, kentėti, o jeigu reikės, ir žūti drauge su savo tauta – tokia didžiųjų Lietuvos poetų ir apskritai įžymiųjų mūsų rašytojų nuostata. Kita vertus, ir apie poeto dydį buvo sprendžiama pirmiausia iš to, ką jis davė savo tautai.

Dėl to lietuvių kultūroje sunkiai skynėsi kelią vadinamasis grynasis menas ir grynoji poezija, kurių pagrindinis tikslas – išreikšti ir ugdyti estetinius jausmus, grožio išgyvenimą. Tebegaliojo sokratiška išmintis: kas daro daiktus vien pasigrožėjimui, tas užsiima niekais. Kurti eilėraščių vien dėl to, kad išreikštum saulėtekio grožį, atrodė pernelyg menka pastanga. O lietuvių literatūrai ilgą laiką to labiausiai ir trūko – tikro, profesionalaus meno. Trūko supratimo, kad estetinis išgyvenimas, anot Schillerio (Šilerio), pats yra kelias į dorovę ir moralę. Siekiant poeziją paversti menu, joje pamažu ryškėjo estetizmo tendencijos, kurias sutelkė savyje Henrikas Radauskas, tapęs ryškiausiu grynios poezijos kūrėju lietuvių literatūroje.

Radauskas yra iš tų menininkų, kurie meną apgaubia ypatingo šventumo aureole. Tokie menininkai visur: gamtoje, aplinkoje, buityje ieško grožio – estetinių emocijų, meninės prasmės. Jiems grožis, kurio kvintesencija yra menas, tampa aukščiausia vertybe, o meno kūryba – vienintele gyvenimo prasme. Visa kita – beprasmiška ir tuščia. Be estetinių išgyvenimų jie dūsta, tarsi atsidūrę beorėj erdvėj. Toks „menų alkoholikas“, kaip jį pavadino Alfonsas Nyka-Niliūnas, ir buvo Henrikas Radauskas. Menas, poetinė kūryba jam buvo patikimiausia dvasios atrama visokiose gyvenimo negandose.

Radausko eilėraščiais grožimės taip, kaip grožimės talentingo meistro dirbiniais iš tauriųjų metalų ir brangakmenių. Tai auksakalio kūriniai. Žavi jo eilėraščių vaizdai, tobula konstrukcija, pavergia kalbos burtai. Tačiau tai – tik išorė. Iš tikrųjų grožis čia nėra puošmena. Grožis yra gilioji kūrinio esmė, visas jo struktūros pagrindas ir galutinis tikslas. Eilėraščio grožis kartu yra ir jo prasmė, o prasmė atsiskleidžia kaip grožis.

XIX amžiuje, kada prasidėjo permanentiška lietuvių literatūros raida, lietuvių poezija brendė racionalistinės ir sensualistinės pasaulėvokos pagrindu. Ji turėjo aiškią vertybių sistemą, kurią visokiais būdais propagavo. Jai labiausiai rūpėjo pavergtos tautos, jos žmogaus likimas: tautos praeitis, dabartis ir ateitis, žmogaus vadavimasis iš politinės ir socialinės priespaudos. To meto poezija gyveno tikėjimu ir viltimi, jos kelrodžiai buvo Tauta arba Dievas, o dažniausiai abu drauge. Dominuojantis visos literatūros bruožas buvo didaktika ir alegorizavimas. Kartu pamažu, vis labiau veikiant romantizmui, stiprėjo lyrizmo ir dramtizmo tendencijos, komplikavosi psichologinis turinys, kuris didžiausią gelmę ir įvairumą pasiekė Maironio poezijoje.

XX amžiuje situacija pamažu ėmė keistis. Naujos literatūros srovės – neoromantizmas, impresionizmas, simbolizmas – išpuoselėjo kosminę pasaulėjautą, kartu ugdė nesuinteresuotą grožio pajautimą. Vėliau futurizmas, ekspresionizmas, avangardizmas sutelkė dėmesį į poetinės kalbos ekspresines galimybes, įteisino subjektyvią vaizdo transformaciją. Esminius meninės mąstysenos poslinkius lėmė bendrieji žmonių pasaulėjautos kitimai. Didėjo nusivylimas tradicinėmis vertybėmis, pasaulio pažinimo ir pertvarkymo galimybėmis, o kartu ir žmogaus protu, mokslu, švietimu – visokia racionalia veikla. Filosofinėse teorijose įsigalėjo iracionalizmas (froidizmas, intuityvizmas, egzistencializmas), aksiologinė ir lingvistinė problematika (neokantizmas, neopozityvizmas), pasaulio

ir žmogaus tapatumo samprata (fenomenologija, egzistencializmas). Karti gyvenimo patirtis išugdė absurdo jausmą, atgaivino Sizifo mitą, išaštrino ironiją ir autoironiją kaip veiksmingiausią individo ginklą prieš lemties paradoksalumą. Tai artino grynosios poezijos pasirodymą.

Grynoji poezija pamažu radosi iš peizažinės lyrikos, kuriai ir tipologiškai ji buvo artimiausia. Poezija apskritai beveik neįsivaizduojama be gamtos vaizdo. Žmogus iš prigimties suaugęs su gamta, visokie jo veiksmai ir išgyvenimai skleidžiasi gamtos aplinkoje.

Tačiau menininko santykis su gamta būna nevienodas. Jis kinta kartu su istorija ir kultūra, skirtingas būna įvairiose tautose, meno srovėse, atskirų menininkų kūryboje.

Vis dėlto funkciškai gamtos vaizdo galimybės nėra neribotos. Poetinės idėjos atžvilgiu tas vaizdas būna arba alegoriškas, arba simboliškas, arba imanentiškas. Alegoriškas vaizdas – iliustratyvus, jo struktūrą ir prasmę lemia diskursyvi mintis. Galima pasakyti: ateina nauji laikai – ir mes būsime laimingi. Tačiau poetas sako: „Aušra naujos gadynės teka: / Nušvis ir saulės spinduliai“ (Maironio „Jaunimo giesmė“). Nei aušra, nei saulė su savo spinduliais – visas gamtos vaizdas – neturi savarankiškos reikšmės. Jis – minties pakaitalas. Jis įvaizdina ir suemocina mintį. Simbolinis vaizdas savarankiškesnis ir daugiaprasmiškesnis: „Lydėdami gęstančią žarą, vėlai / Pakilo į dangų margi sakalai“ (Vincio Mykoliaičio-Putino „Margi sakalai“). Negalime pasakyti, ką tas vaizdas reiškia, bet juo toliau skaitome eilėraščių, juo labiau įsitikiname, kad gamtos vaizdas jame nėra pats sau tikslas. Eilėraštis nėra skirtas tam, kad skatintų mus grožėtis saulėlydžio reginiu. Jis sukelia daugybę asociacijų ir minčių apie mūsų pačių dvasios pastangas ir pralaimėjimus, mūsų viltis, svajones ir jų žlugimą. Jis sužadina intensyvų mintijimo procesą, kuris susilieja su gamtos vaizdu. Pagaliau: „Melsvai sustingusioj dangaus apylinkėj / Miškų banga atsimuša žaliai. / Balta avis ties upeliu pasilenkia, / Ir skystas stiklas plakas skrituliais“ (Henriko Radausko „Upelio rytas“). Neturima jokio kito tikslo, tik sužavėti vaizdo grožiu. Gamtos vaizdo tikslas yra pats vaizdas, jo nepakartojama ekspresija. Taigi gamtos vaizdas poezijoje įprasminamas arba alegoriškai, arba simboliškai, arba imanentiškai.

Nevienodas gamtos vaizdo santykis kaip su mintimis, taip ir su embcijomis. Klasicistinėje poezijoje (jos aukštuosiuose žanruose) gamtos vaizdas išreiškia didingą nuotaiką, sentimentalistinėje poezijoje – idiliškus jausmus, romantinėje poezijoje – dramatiškas arba lyrines emocijas, kontempliatyvias meditacijas, simbolistinėje poezijoje – transcendentinio pasaulio ilgesį ir t. t. Pats gamtos vaizdas nebūna aukščiausia vertybė, galutinis tikslas. Gamta, kad ir kaip įspūdingai pavaizduota atskiruose posmuose ar didesniuose fragmentuose, praranda savarankiškumą kūrinio visumoje. Tik grynojoje poezijoje gamtos vaizdas tampa savitiksliu. Gamtos grožis čia atsiveria kaip stebuklas – kaskart vis kitoks, unikalus. Grožis išsiskleidžia iš gamtos išgyvenimo, kaip iš dirvos išaugusi pražysta gėlė.

Kad tai būtų galėję įvykti, turėjo iš esmės pasikeisti poeto santykis su gamta. Gamta turėjo tapti aukščiausia vertybe, galutine dvasios instancija. Gamta – išgyvenimo šaltinis ir minties uostas. Reikėjo viską prarasti, kad gamta liktų vienintelis prieglobstis, vienintelis dialogo partneris, kad į ją būtų sutelkta visa dvasios energija. Tuomet visas praradimo skausmas ir kančia, visas gaivališkas džiaugsmas, visokie jausmai ir apmąstymai susilieja su gamta. Reikėjo, kad būtų pasakyta:

Aš nuogas kaip ruduo, aš visko netekau,
Per juodą dykumą tylėdamas einu
Su nuobodžiais balsais verksmingų vandenių.
„Aš nieko nežinau“

Tokią ribą savo kelionėje į poeziją ir su poezija priėjo Henrikas Radauskas. Jis į originalią vienovę sulydė simbolistų išpuoselėtas kosmines vizijas, neoromantikų išdailintą kaimo peizažą ir avangardistų ekspresyviais brūkšniais išrašytą techniškiosios civilizacijos kraštovaizdį. Tą vaizdų lydinį

persmelkia modernaus žmogaus pasaulėjauta, kupina ambivalentiškų emocijų: liūdesio ir džiaugsmo, ironijos ir autoironijos, skepticizmo ir tingumo, įniršio ir švelnumo.

Bendroji poeto nuostata išreikšta programiniame jo eilėraštyje „Pasaka“, kuriuo pradedamas pirmasis eilėraščių rinkinys *Fontanas*. Šiame eilėraštyje kaip veidrodyje matome būdingąsias Radausko poezijos ypatybes. Pirmiausia – tai poeto kelionė iš tikrovės į Pasaką. Pasaulis priešiškas žmogui. Šaltas, žiaurus ir klastingas, pilnas pavojų ir paradoksų, jis tyčiojasi iš žmogaus pastangų, jo kančių ir svajonių: „Pasaulis juokiasi, paspendęs savo tinklą / Ant žemės vieškelių, takelių ir takų.“ Žiauriai tikrovės būtinybei priešinama pasakos laisvė. Pasakoje viskas galima: „Septynias mylias žengia vaiko koja. / Našlaitės neliečia vilkai pikti.“ Pasakoje išreiškiami ne tik taurieji žmogaus siekimai – joje atsiskleidžia ir tamsiosios žmogaus prigimties jėgos: „O Eglės broliai dalgiais sukapoja / Jos vyrą Žaltį jūros pakrašty.“ Nusivylęs pasauliu, poetas pasineria į Pasaką, pasiryžęs ja viena pasikliauti: „Klausau, ką pasaka man gieda kaip lakštingala, / Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu.“

Negalėdamas paklusti tikrovės dėsniams, poetas ironiškai žvelgia tiek į tikrovę, tiek pats į save. Tikrovė ironiško žvilgsnio nusipelno dėl to, kad ji priešiška žmogui, kad ji stoja skersai kelio žmogaus svajonėms ir idealams. O į save poetas ironiškai žvelgia todėl, kad jis bejėgis prieš tikrovę, kad nieko negali joje pakeisti ar pataisyti. Žmogaus noras realizuoti savo troškimus – pasiekti laimę – yra voro pastangos pakilti su trupiniu į dangų, akmenis ir medžio kalba, donkichotiška svajonė:

Voras su trupiniu į dangų kelias.
Kalba akmuo ir medis nebylys.
Ir ieško laimės, ant aklos kumeles
Per visą žemę jodamas, kvailys.

Pasaulio iracionalumas ir destruktivumas ir menininko, kaip ir kiekvieno žmogaus, galimybių ribotumas yra giliausias ironijos ir autoironijos šaltinis.

Eilėraštyje į Pasaką keliaujama per civilizaciją ir gamtą – tą aplinką, kurioje gyvena žmogus. Poetas nesupriešina civilizacijos ir gamtos, miesto ir kaimo – jis vaizduoja tai kaip žmogaus būties būtinybę. Tačiau civilizacijos šalti žiburiai gniuždo žmogų – išspaudžia jam „karštą ašarą“, todėl pagrindinė poeto įkvėpimo, jo estetinių emocijų versmė yra natūrali gamtos stichija:

Pro dūmus traukinio, pro vielas telefono.
Pro užrakintas geležies duris.
Pro šaltą žiburį, beprotiškai geltoną.
Pro karštą ašarą, kuri tuojau nukris.

Pro gervių virtinę, kuri į šiaurę lekia.
Pro gnomų požemiuose suneštus turtus –
Atskrenda Pasaka, atogrąžų karšta plaštakė.
Ir mirga margas spindulių lietus.

Taigi savo Pasaką Radauskas pirmiausia atranda gamtoje. Natūrali gamta ir gamta, įprasminta mene, yra pagrindinė poetinių išgyvenimų versmė.

Gamtai ir menui skirta daugiau kaip pusė visų poeto sukurtų eilėraščių.

Grožis – didžiausia vertybė, o gamta – neišsemiamas grožio šaltinis. Todėl Radauskas pirmiausia ir vaizduoja gamtos grožį. O gamtos grožis atsiskleidžia vizualiai. Dėl to poetas žvelgia į gamtą dailininko akimis, išgyvena ją dailininko jausmais. Jis kuria eilėraštyje kaip tapytojas akvarelę: „Rytas juokias akim perlamutro, / Naiviais akvarelės dažais“ („Kūdros rytas“).

Radausko eilėraščių būdingas tapytojiškas fono principas: „Pušis ant fono mėnesienos linksta“

(„Nakties istorija“); „Ant melsvo fono – žvaigždės blyškios“ („Bėgalinis liūdesys“); „Į raudoną foną – / Mėlynas balandis“ („Žydi žalios žemės“); „Žydro vakaro fone / Pažaliavusios linijos“ („Po mirażais“). Eilėraščio visumos kontekste staiga blyksteli koks vaizdas arba detalė taip ryškiai, tarsi būtų užfiksuota dailininko teptuku. Dažnai posmas visumos fone – tarsi atskiras užbaigtas paveikslas. Rudenį kaime kelias palei sodą – dviejų ryškių spalvų (geltona, raudona) paletė:

Keli nuvargę, platūs spinduliai
Ant kelio guli prie geltonos varpos.
Pro tvorą raudonuoja obuoliai.
Ir kriaušė supas kaip auksinis varpas.

„Kaimo ruduo“

Geležinkelio stotyje, nudundėjus traukiniui, teka saulė – ir jau keturių spalvų derinys (žydra, raudona, žalia, geltona):

Ant žydro stiebo rytas kelia inkilą,
Raudoną dėmę tarp žalių beržų.
Du žvirbliai pešasi ant geležinkelio
Dėl saujos saulės avižų.

„Rytas geležinkelio stoty“

Tarsi drobėje užfiksuotas poetiškas sapnas – mėnesėta meilės naktis:

Kiekvienas tavo plaukas kaip žvaigždė.
Man pro pirštus tekėdamas, mirgėjo,
Ir kaip auksinė didelė katė
Per krūmus mėnuo į medžioklę ėjo.

„Pirmoji naktis“

Gamta poetui – tikros „brangakmenių kasyklos“. Tie brangakmeniai, praktiškai niekam nereikalingi, žavi mus neišpasakytu grožiu („Pirmasis ledas“). Todėl dažname Radausko eilėraštyje peizažas spindi tauriųjų metalų šviesa, žėri brangakmenių spalvomis. Ypač daug čia aukso ir sidabro spindėjimo, susiliejusio su dangaus šviesulių – saulės, mėnulio, žvaigždynų – skleidžiama šviesa ir jos atspindžiais. Aukšą ir sidabrą papildė varis ir kiti taurūs metalai, deimantai, briliantai, rubinai, topazai, smaragdas, krištolas, marmuras, koralai, purpurai, perlai, ametistas, aksomas. Gamtos pasaulis švyti kaip prabangi šventykla. Tačiau tai – ne dekoracija. Taurieji metalai ir brangieji akmenys čia taurūs ir brangūs todėl, kad jais spinduliuoja Gamtos ir Visatos grožis. Mikrokosmosas pakartoja makrokosmosą. Kaip danguje, taip ir žemėje. Viena eilėraštyje („Žmogų žemė pagimdė...“) sakoma: pasiekti saulei nereikia keliauti į dangų; kai valgai korį, valgai šviesos pilną medų, o prie vandens pasilenkęs, plaukiančios saulės, pasėmęs delnais, atsigeri. Toks esminis žmogaus ryšys su kosmosu.

Grožis yra gamtos paslaptis. Gamta, betikslė ir beprasmė, jaudina žmogų savo abejingu slėpiningumu („Bėgalinis liūdesys“, „Kūdikių vidudienis“). Grožis atsiveria žmogui kaip stebuklas („Stebuklas“), spontaniškai išnyra iš gamtos gelmių („Gėlė ir vėjas“).

Gamtos vaizdai Radausko eilėraščiuose kuriami sinestezijos principu. Juose susilydo, persismelkia vieni į kitus tapybiniai, plastiniai ir muzikiniai vaizdiniai, sukurdami vieningą vizualinių, akustinių ir kinetinių įspūdžių vaizdą. Vizualinis pasaulis yra skambus, melodingas ir judrus, o akustinis pasaulis

judrus ir spalvingas. Globališkai muzikalus metų laikų permainos išgyvenimas išreiškiamas plastišku hipnotizuojamos moters įvaizdžiu („Žiemos pradžia“). O spalvingas ir judrus peizažas yra kartu ir skambantis: „Ir saulė skambantį peizažą / Rausvai kaip moterį nudažo“ („Apolonas“).

Saulės spinduliai „triukšmauja, cypia, brenda“, bedugnė „juodas“ aidas trankosi, „rausvi“ griaustiniai rieda virš kalvų. Piemenės balsas pelkėj „plakas“ tarp paparčių, kaip žuvis „daužos“ vandeny daina. Skriejančių rogių varpeliai nutyla už horizonto tarsi ištikus avarijai: „Skambalais pavirtusios rogės / Subyrėjo dangaus pakraštį“ („Žiemos darbai“).

Vaizduojant gamtą, dažnai pasitelkiamos meno (daugiausia muzikos) sąvokos ir įvaizdžiai: simfonija, armonika, kastanjetai, violončelė, fleitos, stygos, daina, giesmė, trimitai, melodija, harmonija, lyra, trelė, gitara, sonata. Tokiu būdu sulydomi gamtos ir meno vaizdiniai, jie apipinami prasmingomis asociacijomis, kurios išplečia eilėraščių poetinės idėjos erdvę. Iš gamtos vaizdų gimsta muzikos menas („Sniegas“) arba priešingai: vaizduojami ne gamtos, o meno, dažniausiai muzikos, sukelti įspūdžiai. Muzika turi išskirtinę galią valdyti žmonių jausmus ir aistras. Ji įsisiautėja kaip audra, įsisiūbuoja plačiomis bangomis ir nurimsta, išvalydama ir nuskaidrindama sielą („Mandolinos“, „Pavasaris, arba Vivaldi“, „Furioso“). Muzikos kūrinį išgyvenimas įgauna eilėraščiuose įspūdingą plastinę vizualinę išraišką. Sinestezija čia pasireiškia plačiausiu mastu, apima vaizdų visumą: eilėraščių suvokiame vienu metu ir kaip muzikos, ir kaip poezijos kūrinį. Kartais menai (tapyba, muzika) susilieja su visa estetizuota buitine aplinka („Katės“). Poetiniu žodžiu intensyviai išreiškdamas judesio plastiką, spalvos švytėjimą ir išgyvenimo dinamiką, Radausko poezija tarsi susintetina tris kitus menus – skulptūrą, tapybą ir muziką, kurių bendras šaltinis yra gamta. Iš meno, kaip ir iš gamtos, patirti įspūdžiai pavirsta originaliais vaizdais. Meno kūriniai interpretuojami gamtos vaizdais, o gamtos vaizdai transformuojami į meno kūrinį. Todėl išnyksta riba tarp gamtos ir meno.

Gamta – neišsemiamą „briliantų kasyklą“, nesenkantis grožio šaltinis – yra abejinga viskam, kas dedasi žmonių pasaulyje. Žmogaus gyvenimo slėpinius stebi „aklos akys mėlyno zenito“ ir tylintys žvaigždynai. „O gražuolė Vasara žiedų / Kilimuose miega abejinga“ („Vienatvė“).

Gamta abejinga, o istorija – sudėtinga. Istorija kuria kultūrą („O, kokia graži Istorija!“) ir kartu viską verčia negyva praeitimi („Kaip lavoninė kvėpia Istorija“), joje viešpatauja jėga, klasta ir savanaudiškumas („Aš drebu, skaitydamas Istoriją“).

O sena prostitutė Klio,
Pardavėja vartotos tiesos.
Nei nuodų, nei kardų nebijo.
Tiktai bijo saulės šviesos.

„Klio, istorijos mūza“

Istorijoje ir savo buityje pasiklydęs ir susipainiojęs žmogus randa prieglobstį grožio buveinėje – gamtoje. Įspūdingiausias eilėraščių, kuriame didingo gamtos grožio spinduliai peršviečia istorijos dramą, yra „Karo metai“. Jo gilioji prasmė tokia: visi, kas gyvas, kareiviai ir karvės, žingsniuoja į mirtį; panašiai kaip eilėraštyje „Pūga“ bėga į ją žmonės ir arkliai.

Radausko poezijos gamta universali, neturi konkretaus krašto žymių, ji panaši į antikos mitų gamtą. Tarsi Heraklito filosofijoje, čia viskas atsiranda iš pagrindinių gamtos stichijų – žemės, vandens, oro, ugnies – ir vėl viskas į tas stichijas sugrįžta – žūsta visuotiniame gaisre. Ugnis pavirsta oru, oras – vandeniui, vanduo – žeme, o žemė pagimdo viską, kas ant jos ir aplink ją yra, taip pat ir žmogų su visu jo žemiškuoju pasauliu. Tačiau tą pasaulį sunaikina iracionali jėga – Likimas, „Netikėtai / Nuo horizonto pakilęs juodas drakonas“, kuris meta į žemę „ugningą kvatojantį žvėrį“:

Oras užsidegė, ežeras ėmė liepsnoti.
Ir žmogus ir miškas į ugnį pavirto.
Vėjas nusinešė pelenus, ir beliko
Žemėje – žemė, vanduo, ir ugnis, ir oras.

„Žmogų žemė pagimdė..“

Radausko pasaulėjautoje glūdi, nors ir neakcentuojama, pasaulio katastrofos nuojauta. Žmogus nuolat veržiasi į dangų,

Kur paukštis supasi pakibęs
Rugsėjo saulės spinduly,
Geltono skliauto liūdesy,
Kur verkia vasara šviesi,
Kur žiba ašara tyli.

„Metamorfozė“

Tačiau

Erdvės krenta kaskadom šviesų,
Jos žvaigždynų gaires išvartys.
Ir, dainuodama aukštu balsu.
Šaukia žemę į dangų Naktis.

„Naktis“

Žmogus, verždamasis į dangų kaip į amžiną savo svajonę, iš tikrųjų veržiasi į nebūtį – į amžiną Naktį. Tos Nakties akivaizdoje juo stebuklingesnis atrodo žemės pasaulis.

Ant didžiulės žemės, „kaip lašas apskritos“ („Elegija“), skriejančios šalta Visatos erdve, krinta dangaus šviesa, išsiskleisdama spalvingomis vaivorykštėmis, lūždama visokiausiais atspindžiais (ugnies stichija); žemės veidą plaka lietūs, čaižo žaibai ir vėjai, ant jos kūno banguoja ir siaučia jūros ir okeanai (oro ir vandens stichijos). Tų stichijų būvis skirtingas įvairiu metų ir paros laiku. Daugiausia vaizduojamas pavasaris, po to žiema, rudenis, vasara. Atskirų metų laikų vyraujanti nuotaika nusakyta eilėraštyje „Praeivis“:

Grėsmingi pavasariai griaudžia.
Ir rudenys rėkia ir rauda,
Ir vasaros kilimus audžia.
Ir žiemos skaičiuoja naudą:
Sidabrą.

Tačiau su tomis vyraujančiomis gamtos būsenomis (pavasarij ir rudenį – judėjimas ir triukšmas, vasarą ir žiemą – ramybė ir tyla) nesutampa nerimastingieji ir tykieji peizažai. Be visa ko, jie dar priklauso ir nuo paros laiko. Vyrauja nakties ir vakaro gamta, daug rečiau šviečia diena ar aušta rytas. Tačiau galiausiai gamtos vaizdą lemia poeto dvasios būsenos.

Emocijos Radausko poezijoje kitokios negu romantinėje išpažintinėje lyrikoje. Jos objektyvizuotos, išlydytos ryškiuose vaizduose, siužetinėse situacijose, todėl dažnai atrodo, jog išgyvena (džiūgauja, liūdi, kenčia) ne poetas, o pati gamta. Poeto tikslas nėra išreikšti savo emocijas: remdamasis

individualiu išgyvenimu, jis kuria naujus grožio pavidalus, kurie sužadina specifiskas – estetiškas – emocijas, apvalytas nuo visokio buitiskumo ir asmeniškumo, istorinio konkretumo. Radausko poetinės emocijos labai įvairios, turtingos ir gilios, o nuo vadinamosios lyrinės poezijos jo eilėraščiai skiriasi tuo, kad iš jų visiškai išvalytas sentimentalumas.

Spalvingame poetinių emocijų spektre ryškiausiai šviečia liūdesys. Tai lyg kosminė emocija, išskylanti iš pačių gamtos gilumų. Gamta tarsi pati junta savo egzistencijos beprasmiškumą, gyvybės ir mirties kaitos būtinybę („Begalinis liūdesys“, „Vėjo pilis“, „Miesto sode“), o tai ir yra jos liūdesio ir kančios priežastis. „O žemėj žydi baltos vyšnios / Ir begalinis liūdesys“; „Pasaulis liejasi ir kvepia / Liūdnam mėnulio spinduly. / Danguj apalpę žvaigždės guli“ („Begalinis liūdesys“). Ne lapai pageltę krinta žemėn, o „Gelsvos kančios maži lašai – / Į žalią patalą“ („Statula“). „Žydi žalios žemės, / Nuskandinę kančią“ („Žydi žalios žemės“). „Žvaigždžių neužgyjančios žaizdos“ žiūri į mus ir „mėnulis liūdėdamas liejas – / Kaip aliejus – į liepų lapus“ („Šventė parke“). Gamtoje gimimo ir mirties kaita yra amžina. Tos kosminės amžinybės akivaizdoje tik žmogus junta ir suvokia savo būties laikinumą, kuris pagimdo ambivalentišką troškimą – mirti ir gyventi – ir sukelia liūdesį dėl neišvengiamos baigties:

Aš žiūriu į žvaigždes nemarias.
Vaikštau žemėj tarp rožių puikių
Ir, kaip upė tiesiog į marias.
Per pasaulį į mirtį plaukiu.

„Rožė ir mirtis“

Kaip liūdi gamta, taip kupina liūdesio ir poeto siela, todėl „Kaip Laokoonas su gyvatėm, / Turime su liūdesiu kovot“ („Italija“).

Šalia gamtos ir meno antras pagal gausumą Radausko poezijos ciklas – poetas ir meilė, taip pat susijusi su gamta ir menu. šios temos suvešėjo rinkinyje *Strėlė danguje*. Išskeldamas gamtos ir meno grožį kaip savarankišką vertybę, Radauskas atitinkamai traktuoja ir Poetą – jo prigimtį ir paskirtį, jo situaciją pasaulyje, jo gyvenimo ir kūrybos prasmę. Tarsi įgimta poeto dvasios būseną yra vienatvė, melancholija, liūdesys. Nuo giedro ilgesio ir šviesios melancholijos iki gilaus liūdesio ir dramatiško sielvarto svyruoja emocijos ir nuotaikos. Poeto siela yra iracionalių jėgų, įvairių priešybių telkinys („Gelmių sukilimas“), joje vienu metu gyvena Mefistofelis ir Faustas („Epilogas“). Poetui skirtas „stebuklingas palikimas“ ir „nepaprastas likimas“. Jam

...mūzos neša dovanų –
Neišsipildančių sapnų,
Neišsibaigiančių troškimų,
Ir vandenyno balsą kimų,
Ir laimę, – ji dar neatėjo, –
Ir laivo burę, pilną vėjo.

„Dovanos“

Kelionėje per vandenyną į niekad nepasiekiamą krantą sukausto liūdesys, iš kurio „srovėna giesmės namarumas“ ir gimsta mintis, jog esi „kaip žvaigždė begalinis“ („Liūdesys“). Liūdesys pasmerkia poetą vienatvei, uždaramui, skausmingam sąlyčiui su aplinka. Poetas vienas stovi ant didžiulės apskritos žemės, juokiasi saulė ir mėnulis, ir pučia vėjas iš šaltos erdvės, draskydamas jo plaukus, o jis nieko nepajėgia suprasti – gali taip ir numirti neatskyręs gėrio nuo blogio, nesuradęs angelo ir velnio („Elegija“). Poetas abejingas ir svetimas kitiems, laikosi „pats už savęs“, eina per pasaulį „be dangaus

malonės"; niekam negalėdamas padėti, jis neprašo, kad ir jam kas padėtų, sau pačiam rašo laiškus – eiles („Laiškai sau pačiam“). Nieko negalėdamas pasaulyje pakeisti, kalbasi su savimi ir krenta „į sukurius žvaigždžių“ („Monologai“). Jis ieško nieko nepametęs; kaip geležėlę radęs, džiaugiasi žodžiais ir rimais; vaikšto „vienas, neramus, / Neprijaukinamas, kaip katės“ („Atradimai“). Jo eilėraštis, kaip ir vėjas, gimsta iš nieko, bet neranda atgarsio – negali „prasimušti pro sniegą“, todėl vėlei sugrįžta „į savo namus“ („Žiemos daina“). Atsisakęs praktiko ir pranašo vaidmens („Aš nestatau namų, aš nevedu tautos“), poetas smėlyje (taigi sau pačiam ir tik tam kartui) užrašo, ką jam kalba gamta („Dainos gimimas“). Per gamtą pasiekiami dievai, su kuriais pasikalbėjus vėl sugrįžtama į žemę, kur „groja senas patefonas / Ir kvepia liepos ties paštu“ („Sugrįžimas“). Dievų pasiuntiniui visa žemiškoji realybė vėl tampa poezijos objektu. Poeto sieloje, kaip ir El Greco (El Greko) peizaže, išnyksta skirtumas tarp žemės ir dangaus, jam atrodo, kad jis vaikšto po rojų, kartodamas angelo giesmes („Sapnas“). Poetui, tarsi Orfėjui, lenkiasi ir tarnauja visa gamta („Homero jaunystė“). Poetas disponuoja magiška žodžio galia („Žodis“), todėl jis gali sunaikinti realybę, kuri jo nepatenkina, ir iš jos pelenų sukurti naują pasaulį („Poetai, arba Katastrofa“, „Audra“). Poetas savo kūryba įamžina tai, kas praeina ir nyksta („Motėris prieš veidrodį“). Į savo tikslą poetas kyla pakopomis: iš pradžių jis – vaikas, paleidęs strėlę į žydinčią obelį pajūry ir negalintis atskirti jūros putų nuo obels žiedų; paskui – jaunas stiprus medžiotojas, nepataikęs strėle į arą, bet sužeidęs „didžiulę seną saulę“, kuri „visą vakarą krauju užpylė, / Ir numirė diena“; pagaliau jis – išprotėjęs kareivis, prieš apsuptoj tvirtovėj nukreipęs naktį strėlę „į galingą dangų / Prašyt pagalbos, bet, neradus Dievo, / Strėlė klajoja tarp šaltų žvaigždynų, / Nedrįsdama sugrįžt“ („Strėlė danguje“).

Pirmoje pakopoje pasaulis atrodo kaip grožio stebuklas, antroje – kupinas egzistencinio liūdesio dėl nepasiekto tikslo ir nepataisomos klaidos, trečioje – filosofinės išminties: beviltiška viltis sulaukti pagalbos iš galingojo dangaus, beprasmiška klajonė ieškant Dievo; menininko mintis, negalėdama padėti išsivaduoti iš prieš apsupty, bevelija klajoti tarp šaltų žvaigždynų negu pranešti, kad išganymo nebus. Drauge su poetu – vėjas ir vynas, draugai ir motėrys. Bohemiškas gyvenimas išmoko nerūpestingai žiūrėti į mirtį – ieškoti „lengvos širdies, / Linksmos, karališkos mirties“. Nepaprastas poeto jautrumas jį daro visiškai beginklį – jam „graso peiliai žiburių“, bet jis ieško „šypsiančios mirties“ ir staiga susimąsto: „Kas rojun kelią man nuties, / Ateiti laimei įsakys, / Užmerks nustebusias akis?“ („Saulėlydis“). Artistiškas gyvenimas mirties akivaizdoje – tokia įprastinė poeto situacija. Poeto ir jo kūrybos likimas pasaulyje panašus į saulės likimą kosmose: viską sustingdys visuotinė entropija – nepermaldaujamas visatos šaltis ir žmonių abejingumas („Poetui“). O ramaus ir vienišo poeto širdį, nešamą žaibų ir vėjų, „nežinančią nei meilės, nei klastos“, „saulė pamaitins, lietus pagirdys, / Jai mėnuo vario antkapį atstos“ („Žaibai ir vėjai“). Gamtos pagimdytas, dievų įkvėptas, pasaulio grožiu alsavęs, vyriškai grūmėsis su lemtimi, poetas ir priglaudžiamas natūralioje gamtos aplinkoje.

Meilė Radausko poezijoje tokia pat gaivalinga ir nesutramdoma, kaip ir gamta. Meilės geismas („Malda į blondinę“, „Mergaitė pajūry“) nugriauna visokias psichologines užtvaras („Mergaitė bėga į mišką“) ir dvi būtybės susilieja aistros svaiguly („Pavasario tvanas“). Meilė užklumpa staiga, netikėtoje vietoje (kine), lyg žaibas sunaikindama viską, kas buvo, ir nušvisdama kaip stebuklas iš žvaigždėto dangaus („Kino kronika“). Tačiau į neapsakomos laimės verpetą įsisuka ir abejonės spindulių, palydimų mėšliu ironišku šypsniu. Paklūstant prigimties balsui, „susprogsta laimė“, o bandant jam atsispirti, laimės išvis nebūna („Tvanki naktis“). Meilė – subtili širdies drama, kurioje prigimtis pravirkdo dorovės angelą sargą („Pirmoji naktis“). Kartais meilė pabunda kaip baisi laukinė aistra („Kornelija“), kartais ji – psichologiškai trapus atsisveikinimo momentas su daugybe komplikuočių jaudinančių akimirkų bei užuominų, pasibaigiantis paprastu „neverk, sudie“ („Jūrininko iškeliajimas“).

O atsisveikinus lieka tik prisiminimai: šviesus vaizdinys („Vėjas ir lietus“), laiškų gaivinamas ilgesys („Oro paštas“), vystančio grožio keliamas gailestis („Moteris prieš veidrodį“) ir amžinas nerimas:

Kaip gluosnis dūsauja, pasviręs!
Kokie liūdni kvapai gėlių!
Ar tu žinai, kad aš, ir miręs,
Tavęs užmiršti negaliu?

„Kelionė į pragarą“

Prie poeto ir meilės temos eilėraščių glaudžiasi kita nedidelė eilėraščių grupė – savotiški psichologiniai etiudai, poetiškai apibūdinantys žmogaus dvasios būseną įvairiose gyvenimo situacijose. Panašiai kaip apie save, gyvenimo artistą, poetas kalba apie advokatus ir akrobatas, kurie irgi „per pasaulį eina liūdni“ („Festivalis“). Suirzęs, drugio krečiamas senis, nugyvenęs trumparegišką gyvenimą, paskendęs savanaudiškuose rūpesčiuose, „jau nebepamatys gamtos grožio, nebejaus gyvybės žavesio“ („Senis“). Girtuokliškoje restorano aplinkoje stovi nuvargusi, dažyta padavėja („Antros rūšies restorane“). Beprotybės priepuolio ištiktas žmogus, viską išdaužęs savo bute, šoka iš penkto aukšto, o minia žiopso į tai kaip į smagų spektaklį („Bepročio šokis“). Tokiems psichologiniams etiudams artimi poetiniai portretai, kuriuose kuriamas moters, vyro arba šeimos paveikslas. Jų psichologiskumas ryškiau individualizuotas, labiau susietas su įsivaizduojamu asmeniu, konkrečia situacija. Pasišovėlis suvaidinti Faustą, ieškodamas Margaritos, pražudo blondinę, kuri buvo „Balta, švelni ir nekalta, / Aukštinė ir nešiandieninė“ („Paneli, kurios nėra“). Gyvenimas – gražus žaidimas, įdomus spektaklis, o mirtis – paprastas, kasdieniškas atsitikimas. Matome čia ir senmergę, atsidūrusią prie savižudybės ribos, desperatiškai išgyvenančią savo vienatvę, smaugiamą nevilties („Senmergė“), ir jaunutę pardavėją, apviltą mylimojo, skaudžiai žeidžiamą dygrios savo buities („Krautuvėlės pardavėja“). Psichologine novele virsta „Senelės darbai“, kur susipina gyvenimo ir mirties, sveikatos ir beprotybės paslaptys, senatvės negalia ir vaikystės lengvabūdiškumas, aiški realybės šviesa ir lemties iracionalumas. Bet svarbiausia: pasaulis, kuriame sukinėjasi beprotybė, yra gražus. Taip pat ir kiti poetiniai portretai (pavyzdžiui, „Galąstojas“, „Stoties viršininkas“, „Girtuoklis grįžta namo“, „Patefonas“), kaip ir visa Radausko poezija, konkrečiomis vaizdžiomis situacijomis kalba apie žmogaus lemties iracionalumą, pasaulio ir pasakos prieštarą, sukeliančią konfliktišką dvasios būseną, kurioje pasakos grožis nurungia pasaulio banalybę.

Kadangi Radausko poezijoje pasaulis matomas per pasakos prizmę, tas pasaulis irgi atrodo netikras, iliuzoriškas, nudažytas pasakos spalvomis. Tada ir žmonių gyvenimas pasirodo kaip spektaklis, o žmonės – kaip dramos veikėjai, kaip artistai, į kuriuos žiūrima ironišku ir kartu užjaučiamu (autoironišku) žvilgsniu. Su tokia užjaučiama ironija kalbama apie visus į poezijos orbitą patekusius žmones: apie jaunikaitį, kuris pradeda rūkyti ir užsimerkęs nusišauna; apie nuvargusią restorano padavėją; apie panelę, po premjeros teatre nušokusią nuo tilto; apie išdresiruotą laisvo elgesio moterį; apie senmergę; apie grįžtantį namo girtuoklį; apie mergaitę, bėgančią į mišką pirmojo pasibučiavimo; apie pirmąją vedybinę naktį; apie krautuvėlės pardavėją; apie geidžiamą blondinę; apie moterį prieš veidrodį; apie senelės darbus; apie poniją, verdančią arbatą ir klausančią iš patefono Traviatos; apie bepročio šokį; apie mūsų laikų Adomą ir Ievą; apie blondinių gatvę; apie Angelo Sargo neprižiūrėtą mergaitę ir t. t. Tokiu būdu Radausko poezijoje nejučiom išnyksta riba tarp gyvenimo ir meno, o tas priešybių suderinimas, pasaulio ir pasakos susilieėjimas čia turi dvejopą prasmę: dorovinę ir estetinę. Dorovinė prasmė ta, kad žmogus, suvokęs, jog jis yra artistas, darosi dvasiškai atsparus visokioms negandoms: jis išmoksta pilnakraujiškai gyventi pagal savo prigimtį ir oriai numirti –

panašiai kaip tas arlekinas, kuriam „meta tiesiai į širdį / Skambiai ietį greita mirtis“ („Arlekino mirtis“). O estetinė prasmė ta, kad kūrybinio įkvėpimo valandą pasaulis kaskart atsiveria kaip naujas grožio stebuklas, kuriame susilieja visos tikrovės ir meno galimybės – susimaišo gamtos ir tapybos spalvos, susipina kosmoso stichijų ir muzikos melodijos:

Ir vamzdy paimu, ir groju, ir dainuoju
Su vėju ir paukščiu ir su medžiu baltuoju.

Ir ūžia debesys nežemiškos spalvos
Virš tos dainuojančios ir grojančios kalvos.

„Dainos gimimas“

Estetinį išgyvenimą galima sužadinti vaizduojant ne tik gražius objektus, bet ir visokias baisybes, siaubą, košmarą. Jau Aristotelis buvo nurodęs, jog bjaurumas mene, kad teiktų malonumą, turi būti gražiai pavaizduotas. Toji mintis buvo gyva per amžius, bet principu tapo daugeliui modernistinių meno krypčių, kur visokios tradicinės sampratos ir vertybės, visokios buvusios opozicijos (tarp jų grožio ir bjaurumo, gėrio ir blogio) neteko ankstesnės vertės – buvo sulygintos estetinių emocijų naudai. Tuo keliu eidamas modernizmas, kurio visos atmainos teoriškai linko į elitariškumą, iš tikrųjų sudemokratino meną ta prasme, kad tai, nuo ko kitų buvo nusigręžta, kas menkinta ar niekinta, tapo iškelta ir estetiškai įprasminta. Ir Radausko poezijoje, kurioje vyrauja poetiški vaizdai, poetiškos situacijos, kartas nuo karto iškyla proziški vaizdiniai ir epizodai, poetizuojamos „nepoetiškos“ temos (daugiausia susijusios su miesto civilizacija). Senėjimas, senatvė, beprotybė, girtybė, laisvas moterų elgesys, smuklių gyvenimas, banali kasdienybė čia suspindi nežemiška meno šviesa. Poetizmai ir prozaizmai susiplaka vieningame vaizde, kuris visuomet švyti taurių metalų spalvomis. Poeto žvilgsnis, pro kasdieninės praktinės sąmonės luobą prasismelkdamas į gelmę, ten visados randa aukso kasyklas.

Radausko poezijoje dunda Visatos gelmės, gyvybe kunkuliuoja Gamta, kupina bakchanališko svaigulio, gaivališko siausmo. Tokio siautulingo svaigulio pilna ir poeto siela, kuri atranda savo galutinį tikslą ir savo būties prasmę, susiliedama su visuotinėmis kūrybos galiomis. Radauskui didžiausia gyvenimo vertybė buvo grožis, o menas – aukščiausia žmogiškumo apraiška.

Pirmasis Radausko poezijos rinkinys pasirodė 1935 metais, tada, kai visoje lietuvių poezijoje nuo eksperimentavimų buvo pasukta modernizuotos klasikos linkme. Ir Radausko poezija (ta prasme labai vieninga) yra vienas ryškiausių tokios modernizuotos klasikos pavyzdžių. Su klasika ją sieja ne vien griežtai disciplinuota eilėraščių išorinė forma, bet ir ypatingas, pagoniškosios antikos menui artimas pasaulėvaizdis. Radausko poezijos pasaulyje aukščiausia jėga yra iracionalus Likimas, o vyriausias dievas – Grožis. Vaizdas čia demonstruoja savo grožį, kaip antikinė Afroditė savo gražų kūną, kuriame gyvena ir graži siela. Kūnas ir siela sutampa, kaip ir eilėraščio grožis sutampa su jo prasme. Radausko poezijoje nėra transcendencijos, mistikos – ir tuo ji ryškiai skiriasi, pavyzdžiui, nuo simbolistinės Mykoloičio-Putino arba mistinės Bernardo Brazdžionio poezijos. Tikėdamas neatspėjamu Visatos ir žmogaus likimu, autorius dairosi po šiuolaikinį pasaulį, gilinasi į to pasaulio žmogaus savijautą, rasdamas čia vienintelę istoriškai pastovią vertybę – Grožį. Pasirinkdamas ne pasaulį, o Pasaką, poetas nenusigręžia nuo pasaulio, bet nuolat su juo konfliktuoja ir polemizuoja, ir iš tos polemikos gimsta menas. Meno audros, jo žaibai ir vėjai turi išvalyti žmonių pasaulį ir pakeisti patį žmogų – atgręžti jo akis į tikruosius „brangakmenius“, į grožio vertybes.

Radausko poezijoje vaizdingos minties išgyvenimas susiliejęs su visa kalbos materija – jos ritmu, melodika, fonika. Kiekviena eilutė išrašyta graverio ranka: spinduliuoja, žėri, žavi savo melodijos linija,

ritmo vingiais, sąskambių spalvomis ir atspalviais. Ypač turtingas Radausko eilėraščių garsynas. Jų fonikos pagrindą sudaro aliteracija ir anagrama, išugdančios ir galūninį rimą. Garsų ir jų kompleksų paraleliniai ir inversiniai pasikartojimai susieja žodžius netikėtais semantiniais ryšiais. Sąskambių girliandos, nusidriekdamos per visą eilėrašį, jį labai tankiai foniškai suaudžia. Eilėraštis tampa kaip garsų vitražas, trykštantis prasmės obertonais ir skleidžiantis spalvingą emocijų šviesą, kurioje ištirpsta viskas, kas laikina, ir lieka tai, kas amžina. Radauskas taip pat buvo vienas nuosekliausių klasikinio sinkopio puoselėtojų lietuvių poezijoje.

Radausko poezija rodo poezijos menui jo tikrąjį kelią, saugodama nuo dviejų kraštutinių – nuo vaizdinio empirizmo (arba empirinio vaizdingumo) ir nuo abstraktaus filosofavimo (arba filosofinio abstraktumo). Radauskui artimi tie tiek praeities, tiek dabarties poetai, kurie savo kūryba talentingai išreiškė estetinę pasaulio viziją, visuomet originalią ir vienintelę. Taip galima paaikškinti Henriko Radausko poezijos „vienišumą“ ir kartu suvokti jos didelį istorinį vaidmenį lietuvių poezijos meninio tobulėjimo kelyje.

[1993]

Radauskas. Apie kūrybą ir save, recenzijos ir straipsniai, Henrikas Radauskas atsiminimuose ir kritikoje, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 518–543.